

Темирбек уулу И.

АТ-БАШЫ РАЙОНУНУН РЕКРЕАЦИЯЛЫК РЕСУРСТАРЫ ЖАНА АНЫ ПАЙДАЛАНУУНУН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Temirbek uulu I.

RECREATION OF RESOURCES AND PROBLEMS THEIR USE OF AT-BASHY AREA

УДК: 658.012.12 (575.2) (04)

Ат-Башы району Кыргызстандагы алыскы аймак. Жаратылыш ресурстарына бай жана кыргыз туризмдин өнүктүрүүдөгү мүмкүнчүлүгү чоң райондордун бири.

At Bashy the most remote area of Kyrgyzstan. In this area it is possible to develop tourism so-as, it is rich with natural resources.

Ат-Башы району Кыргыз Республикасынын аймагынын түштүк-чыгыш жагындагы алыскы райондорунун бири. Түштүк жана түштүк-чыгыш тарабынан Кытай Эл Республикасы менен, чыгыш жагынан Ысык-Көл областынын Жети-Өгүз менен, түндүгүнөн Нарын областынын Нарын жана Ак-Талаа райондору менен, батышынын бир аймагы Фергана тоо тизмегинин кыры аркалуу Ош областы менен чектешет. Райондун аймагы Ички Тянь-Шандын бийик тоолуу бөлүгүнөн орун алган. Райондун аймагынын негизги бөлөгүн батыштан чыгышты карай созулган Атбашы-Каракоюн өрөөнү жана алардан башка Арпа, Чагыр-Көл, Ак-Сай, Мүдүрүм өрөөндөрү ээлейт. Атбашы-Каракоюн өрөөнүндө гана калк отурукташып, дыйканчылык кылууга ыңгайлуу шарттар бар. Калган өрөөндөрдүн бары малга жайыт катары пайдаланылат. Райондун аймагы боюнча Байбиче, Кара-Тоо, Ала-Мышык, Нарын-Тоо, Ат-Башы, Какшаал кырка тоолору созулуп жатышат. Эң бийик жери Какшаал тоо кыркасынан орун алган Данков атындагы чоку, бийиктиги - 5982м.[3].

Ат-Башы районунун рекреациялык ресурстары көңүлгө толордук эле, бирок, калк жыш жайгашкан райондордон, шаарлардан бир кыйла алыс жайгашкандыгы, азыркы жолдордун татаалдыгы, ал ресурстарды өздөштүрүүдө, бир топ кыйынчылыктарды туудурат. Жаратылыш ресурстарынын бири, рекреациялык ресурстарынын ичинен, Ат-Башы районунда, көңүлгө аларлык, эң манилүүлсү - мергенчилик. Мергенчилик болгондо, Кыргызстанда илгертен бери жайылган, кийикти атып алып, этин пайдалануу эмес, мергенчиликтин жаңы түрүн өнүктүрүү. Мергенчиликтин жаңы түрү, эски мергенчиликке салыштырганда бир нече эсе пайдалуу. Эски мергенчилик жалаң эле этин пайдалануу менен чектелсе, жаңы мергенчилик боюнча кулжанын мүйүзү менен башын катыруу, чет өлкөлүктөр үчүн баалуу мергенчиликтин олжосу.

Экинчиден, өзүнүн жеринде кезикпеген ири мүйүздүү жаныбарга аңчылык кылуу алар үчүн эстен кеткиз таасирдүү окуя. Өзү жасаган андай сувенир үчүн, чет элдик мергенчилер миндеген долларын аябайт экен. Мурда кулжанын башы менен ордунда калчу мүйүздөр дагы баалуу сувенир жасоого жарайт экен. Жаңы мергенчиликтин түрүн жергиликтүү элге, мамлекетибизге, көп эсе пайдалуу экендигин карапайым элге түшүндүрүү актуалдуу маселелердин бири болуп калды.

Мергенчилик кыла турган баалуу жаныбарлардын түрү - аркар - кулжалар. Алар дүйнөлүк Кызыл китепке, Кыргызстандын кызыл китебине кирген жаныбарлардын бир түрү. Ал жаныбарларды мылтык менен атып мергенчилик кылуу гана эмес Республикада кабыл алынган мыйзам боюнча үркүтүп тынчын алууга болбойт. Өзгөчө март-апрель айларында, төлдөп жаткан убагында. Бирок, иш жүзүндө аталган мыйзам аткарылып жатабы? Тескерисинче, март-апрель айларында аркарларды кууп жүрүп аткылашканын, вертолёттор кыйраган учурларда гана чагылдырган массалык маалымат каражаттарынан окуп калып жатабыз. «Жазында, жапайы жаныбарларга ууга чыксаң, кайберендин каргышына каласың» - деген сөздөрдү укчу элек. Илгертен калган мындай сөздөрдү азыркылар унутушканбы? Азыркы учурда, Кыргызстандын аймагында аркар - кулжалардын көп кездешкен жери Ат-Башы районунун Ак-Сай жайлоосу. Бул жерде аркар-кулжалар үйүр-үйүр болуп жүргөнүн азыркы убакытка чейин айтып жүрүшөт. Мындан миң жылча мурун италиялык саякатчы Марко Поло бул жаныбарлардын короодогу койлордой топ-тобу менен жайылып жүргөндөрүн байкап, европалыктарга алгачкы жолу жазып кабарлаган. XX кылымдын башында орустун көрүнүктүү окумуштуусу Северцев да аркар-кулжалардын 400-500 дөй топтору Кыргызстандын сырттарында койдой жайылып жүрүшкөндүгүн көрүп, жазып кеткен. Азыркы мезгилде алардын санынын 10-20 эсе азайгандыгы, ал гана эмес, жоголуп кетүү коркунучунун алдында тургандыгы жалпыбызга маалым. Жапайы жаратылыштагы аркар-кулжадай баалуу жаныбарыбыз жоготуп жиберүү, кечирилгис

күнөө экендигин танууга болбойт. Ошондуктан, аркар-кулжадай баалуу жаныбарга чек арачыларды автоматты менен, вертолёт менен кууп аңчылык кылууга реалдуу тыйуу салынса, аларды Кызыл китепке кирген жаныбар экендигин баардык элге түшүндүрүп айтып, аң сезимине жеткизсек, балким, аркар-кулжанын тукуму өсүп, жогоруда айтылган мекенибиз үчүн пайда келтире турган жаңы мергенчиликтин тармагына айланып калаар.

Ат-Башы районунда адамдын колу менен курулган, кызыга турган тарыхый эстеликтер дагы бар. Алардын маанилери дүйнөдөгү эстеликтердин катарында болбосо да, Кыргызстандын аймагындагы тарыхый эстеликтердин катарына кирет. Алардын бири Ат-Башы районунун Кара-Коюн өрөөнүндөгү Таш-Рабат эстелиги. Таш-Рабат Кара-Коюн суусунун сол жагы менен кеткен Бишкек-Нарын-Атбашы-Торугарт автожолунун боюнда, негизги жолдун түштүк тарабында, 14-15 км аралыкта, Ат-башы кырка тоосунун этегинде жайгашкан. Кайсы мезгилде салынганы жөнүндө так маалыматтар жок. Бир катар изилдөөчүлөр христиан динине байланыштырып, несторианчылар Х-кылымдарда курушкан монастырь - деп далилдешсе, экинчи бирөөлөр, XIV-кылымдарда курулган караван-сарай - деп айтышат. Чокан Валиханов 1859-жылдагы жазганы боюнча Таш-

Рабат XVI кылымда шейбаниддердин ханы Абдулланын убагында курулган - деген ойду айткан. Бирок, бул гипотеза башка окумуштуулар тарабынан колдоого алынган эмес. Эмнеси болсо да Таш-Рабат ушул күнгө чейин жашыруун сырын толук ача элек.

Таш-Рабаттын алган ордун деъиз деъгээлинен 3600 м бийиктикке чейин көтөрүп жиберилген, Чындыгында анын алган орду деъиз деъгээлинен 3000 м бийиктиктин тегерегинде экендигин өскөн өсүмдүтөр күбөлөндүрүп турат (шыбак, ак кылкан ж.б.). Негизги куполдун бийиктиги 35-36 м. имараттын планы квадратка жакын, төрт бурчтуу келип, жактары 35,7 жана 33,7 м. Үстү түз жабылып, батыш тарабында тегерек купол көтөрүлүп турат. Негизги кире турган эшиги күн чыгыш жакты карайт. Төрт бурчунда башнялар орун алган.

Ичинде квадрат формасындагы негизги чоң залынан башка отуздан ашык кичи бөлмөлөр бар. Терезенин жоктугунан, күндүз да бөлмөлөр карангы тартып, айлана жакшы көрүнбөйт. Бөлмөлөрдүн таманы оттун күлү. Кээ бир бөлмөлөрдүн таманынан зындан сымал туюк жер алдына кеткен бөлмөлөр бар. Илгери, чоң жол жокто, караван Таш-Рабаттын жанындагы кара жол менен ашууга карай өтсө керек. Азыркы кездеги Бишкек-Нарын-Атбашы-Торугарт-Кашгар автомобиль жолу салынгандан кийин, ал жолдон 14 км четте калган көрүнөт.[2].

Биз мурда айткандай, Таш-Рабат географиялык абалы жагынан туристтердин келип кызыгышы үчүн ыңгайы анча жогору эмес. Бирок, бир нече жүздөгөн жыл мурда курулган, тарыхый эстелик катары эң кызыктуу. Мындай курулушту, жалаң аска таштын сыныктарынан курган устаттардын усталыгына таң каласың. Таштардын сыныктары кирпич эмес да, ошондой болсо дагы, нечен кылымдар бою бузулбай, биздин заманга жеткени, кимди болсо да таң калтырбай койбойт. Ал эми тарыхчылар жана, архитекторлор үчүн Таш-Рабат кереметтүү көрүнүш.

Ат-Башы районундагы экинчи бир адамдын көңүлүн бура турган тарыхый эстелик - Кошой-Коргон урандылары. Кошой-Коргон жергиликтүү элдин уламышы боюнча хан Кошойдун душмандардан элди коргош үчүн курган чеби. Чептин негизги максаты, сырткы душмандардан, коргонуш үчүн курулган, эл топтолгон жай. Шаар деп айтуу кыйын, анткени ичинде Адам жашаган имараттардын жоктугу. Балким, ичинде көчмөндөр боз үйдө турушкандыр. Кошой-Коргон илимге белгилүү саякатчы, этнограф жана падышалык Россиянын офицери Чокан Валиханов тарабынан киргизилген. Ал XIX-кылымдын орто ченинде Кашкарга болгон саякатынын учурунда Кошой-Коргон жөнүндө угуп, келип сүрөттөп жазып, 1859-жылкы өзүнүн жазган эмгектеринде калтырып кеткен. Чокан Валихановдон кийин белгилүү чыгыш таануучу окумуштуу В.В.Бартольд келип изилдеп баардык тарыхчыларга тааныткан. Кийинки изилдөөчүлөрдүн ойлору боюнча Кошой-Коргон Улуу Жибек Жолундагы чеп шаар XII-кылымга чейин пайда болгонун жана шаардын гүлдөгөн учуру X-XII кылымдарга туура келгендигин айтышат. Биринчи изилдөөчүлөрдүн маалыматтары боюнча, илгерки шаардын планы 245 x 250 м келген төрт бурчтук дувал болгон. Чептин сыртында тегерете казылган терең аң курчап турган. Дувалдын коргонуу чийки кирпич менен көтөрүлүп, калыңдыгы 4 төн 9 мге чейин жеткен. Бир кезде бийиктиги 10 мге жеткен дувалдын урандылары гана 4-8 м сакталып, эски шаарды элестетип турат. Коргондун ичи-сырты, азыркы мезгилде, айыл чарбасына пайлаланчу чабынды жерлерге айланган. Кошой-Коргондун туристик инфраструктурасы жакшы өнүкпөй жаткандыгынын себеби - негизги жолдордон обочо калып, Ички Тянь-Шандын бийик тоолуу, жетүүгө кыйын, жайларында жайгашкандыгында.

Аталган рекреациялык объектеринен башка Ат-Башы районунда адамдын ден соолугун чыңоого жардам кыла турган жылуу суусу бар **Бешбелчир** - **Арашан** курорт боло турган жайы. Чыккан арашан суусунун курамы, көмүркычкыл гидрокарбонаттуу натрий-кальцийлүү. 3500 м бийиктикте жаткан Чатыр-Көлдүн жээгинен

минералдык суу чыгат. Босого, Жаңы-Жер Улан капчыгайлары, жаратылышы кооз жайлар. Кара-Тоону кесип өткөн антецеденттик капчыгайдын Нарын өрөөнүнө чыккан жеринде ГЭС курулган. Ак-Сай, Арпа сыяктуу жайлоолору малга жайлуу. Токойлуу, бадалдуу жерлеринде Ат-Башы убактылуу корголуучу жай (охотничий заказник) 1973-жылы уюшулган.

1. Рекреациялык туризмди жакшыртуу жолдору

1.1 Азыркы талапка ылайык материалдык базаны чыңдоо

1.2 Тейлөөнү (сервисти) жакшыртуу

1.3 Жол каттамдардын инфраструктурасын жакшыртуу жана өнүктүрүү. [Бишкек-Нарын-Атбашы-Торугарт авто жолун].

Адабияттар:

1. Галицкий В.Я., Плоских В.М. К изучению Таш-Рабата. «По следам памятников истории и культуры». Фрунзе, 1982.
2. Перегудова С.Я. Таш-Рабат (по материалам архитектурно-археологического исследования) Фрунзе, 1989.
3. Нарын облусунун энциклопедиясы.- Бишкек: КСЭ, 1998.- 418 б.

Рецензент: к.геогр.н., профессор Осмонов А.О.
